

Kölnei Livia

Másképpen gyógyulni –

Alternatív orvosi irányzatok Magyarországon a 19. században

A 19. század elején élő emberek gyakran tápláltak ellenérzést az orvostársadalommal, a korabeli gyógyítási módszerekkel szemben. A hánytatás, hashajtás, vérelesztés (érvágás) bevett módszerein kívül a – régebben vagy újonnan felfedezett és előállított – kémiai szerek alkalmazása jellemezte az orvosi gyakorlatot. A gyógyszerként adott nagy töménységű vegyszerek gyakran idéztek elő mérgezéses tüneteket, így a betegek nem is mindig az eredeti betegségüknek, hanem a gyógyszerek mellékhatásainak estek áldozatul. Ennek az általánosnak mondható megítélésnek a következményeként felmerült az emberekben az igény, hogy másféle, lehetőleg kíméletesebb és célravezetőbb gyógyulási lehetőségek után nézzenek. A megoldás a vidéken élő emberek számára mindvégig adott volt: a falvakban, paraszti közösségekben mindenütt élt „gyógyító ember”, „jvasasszony”, aki a népi gyógyászat módszereivel, őseitől átörökített tudással segítette a hozzá fordulóknak, avagy éppen rontott az állapotukon. A városokban azok a nyugat-európai új eszmék terjedtek, amik a 18. század végének új gondolkodási irányzataiból nőttek ki, és az orvostudomány addigi elveit, módszereit megkérdőjelezték. Legismertebbekké a mesmerizmus, a brownianizmus, a broussaizmus, a homeopátia és a hidrotériapia váltak.

A 18. század végén, 19. század elején keletkező új orvosi irányzatok általában az 1810-es–1830-as években érkeztek Magyarországra. A hivatalos orvostársadalom természetesen nem vette jó néven az új, a megszokottól néha homlokegyenest eltérő nézetek térhódítását. Az orvosoknak viszont az a csoportja, amely elégtelennek érezte kora orvostudományát, érdeklődéssel tanulmányozta és alkalmazta az új gyógyító módszereket.

A mesmerizmus és a magnetizmus

Már a 17. századtól foglalkoztatta az orvosokat, hogy miként lehetne a mágnesességet gyógyászati célra felhasználni. A terápiás magnetizmus rendszerének kidolgozója és elterjesztője Franz Anton Mesmer (1734 – 1815) volt. Azt vallotta, hogy a világegyetemet egy finom fluidum tölti be, ez közvetíti az égi és földi testek között az energiát. Kezdetben fém-mágneset használt, később áttért az „állati”, vagyis eleven mágnesességre, amely az emberi testben is benne rejlik, és energiaátvivő erőként tud működni. Mivel a betegségeket az energia (életerő) hiánya okozza, az energia átadása gyógyító hatású lehet. Az energiaátvitelhez az szükséges, hogy a gyógyító és a beteg szomnambul, azaz alvajáró, egyfajta hipnotizált állapotban legyen. Az energia (korabeli szóhasználatban: „delej”) átadása többnyire kézzel történik, érintéssel történt. A mesmerizmus nagy hatást gyakorolt a kortárs és a későbbi, romantikus elvekre épülő orvostanra.

A magnetizmus a 19. század első két évtizedében volt a legnépszerűbb hazánkban, körülbelül egyidőben a németországi virágkorával. Ekkoriban mesmerizmusnak vagy „delejezés”-nek, „előállati mágnesesség”-nek nevezték, 1820 után szerepelt inkább a „magnetizmus” elnevezés, és ekkortól alkalmazási köre és rendszere is bővült. A magnetizmusnak, majd a belőle kifejlődő spiritizmusnak ismert orvosok és közéleti személyiségek váltak lelkes képviselőivé, sőt néha rabjaivá. A szépirodalmat bűvópatakhhoz hasonlóan áthatotta a 19. század folyamán, így nagy kultúrtörténeti jelentőséggel bírt Magyarországon és Európa szerte. Mesmer tanainak egyik legismertebb képviselője Szapáry Ferenc gróf volt (1804–1875). Először Drezdában nyitott magnetikus gyógyintézetet, majd az 1840-es években a pesti Váci utcában volt a rendelője. Előtte Lenhossék Mihálytól (1773–1840), a pesti egyetem bonctan tanárától vett órákat, aki maga is behatóan foglalkozott a mesmerizmussal. 1848-ban Párizsba költözött, és ott olyan nagy hírnévre tett szert, hogy Schopenhauer többször is néven nevezte dolgozataiban, mint elmélete alátámasztóját. 1850-től újra itthon, abonyi birtokán gyűjtötte szellemtani tapasztalatait.

1853-tól elindult az „asztaltáncoltatási láz”. Az asztal megmozdítása a módosult tudatállapotú közösség pusztá akaratával, felhasználása jós-írásra, a legegyszerűbb és legszemléletesebb megtapasztalása volt a „magnetikus fluidum” létezésének. Ezzel kifejlődött a mesmerizusból a spiritizmus, és a társadalom széles néprétegeihez eljutott. A túlvilági jelenségek megtapasztalásának lehetősége valóságos mozgalmat indított el az értelmiség körében is. Elsősorban reménykeltő jóslatokat vártak e jelenségektől, de gyógyításra is megpróbálták felhasználni. A költő és történetíró Mailáth János gróf (1786–1855), Erzsébet királyné lánykori történelemtanára, aki valószínűleg Szapárytól tanulta a magnetikus ismereteket, 1852-ben könyvet jelentetett meg „Der animalische Magnetismus als Heilkraft” (Állati mágnesség mint gyógygerő) címmel.

A közélet ismert alakja volt Oroszhegyi (Szabó) Jósa (1822–1870), a márciusi ifjak egyik tagja, aki 1849-ben gerillacsapatot vezetett. A szabadságharc leverése után orvos lett, és praxisában a delejezés módszereit használta.

A magnetizmus hívévé szegődött orvosok közül ki kell emelni Gárdos Jánost (1813–1893), aki az egyik legnagyobb magnetizőr szak tekintélynek számított a 19. század közepétől kezdve. Ő nem a jóságos szellemeknek tulajdonította gyógyításait – ellentétben a spiritisztákkal –, hanem egyfajta természettudományos alapozású „görcs-elméletet” dolgozott ki a szellemi jelenségek magyarázatára. Arisztokraták, ismert közéleti személyiségek tartoztak páciensei közé, nagy vagyonát azonban – a pesti pletykák szerint – nem tőlük szerezte, hanem alvajároi megsúgták neki a lutriszámokat. Halála után özvegye a vagyonból díjat alapított a magnetizmus fejlesztésére.

A delejes gyógyítás története az 1860-as évek táján két ágra bomlott, és külön utakon fejlődött tovább. Az egyik irányzathoz tartoztak azok, akik nem foglalkoztak a szellemekkel, hanem megpróbálták tudományos alapokra helyezni ezt a különleges gyógymódot – ide sorolhatóak pl. a hipnotizmus és a telepátia jelenségeit kutató és felhasználó orvosok, Hőgyes Endre (1847–1906), Laufenauer Károly (1848–1901), Jendrassik Ernő (1858–1921), Ferenczi Sándor (1873–1931), Völgyesi Ferenc (1895–1967). A másik volt az ún. „spiritiszta vonal”, aminek a tagjai bizonyosak voltak abban, hogy a szellemvilág segítségével gyógyítanak. Legismertebb képviselői voltak: Grünhut Adolf orvos (1826–1906) és Vay Adelma báróné (1840–1925), az egyik legismertebb magyarországi médium. A 20. század folyamán a magnetikus-spiritiszta jelenségeket alkalmazó gyógyítók a társadalom perifériáján tevékenykedtek.

Brownizmus, rászorizmus, broussaisizmus

John B. Brown (1735-1788) skót orvos úgy gondolta, hogy az élettevékenységek alapja az izmok ingerelhetősége, mozgása. Az egészség az ingerek egyensúlyában rejlik. Ha tehát az emberi szervezet túl erősen ingerelt állapotban van (erre utal pl. a bőrkiütés, a tüdőgyulladás, láz, stb.) el kell vonni tőle az ingereket – erre szolgálhat pl. az érvágás, borogatás, hústalan diéta. Ha a betegségek (pl. sápadtság, bénulás, fáradtság) ingerszegénységre utalnak, az orvosnak ingererősítő gyógymódokat kell alkalmaznia – pl. masszázst, elektromosságot, ópiumot, kámfort. Brown elsőként 1780-ban, „Elementa medicinae” c. munkájában adta közre élettani rendszerének és gyógymódjának téziseit.

A brownizmusnak (vagy brownianizmusnak) kevés nyoma maradt az orvostörténeti dokumentumok között. Magyarországi ismertté válása a 18-19. század fordulójára tehető, de akkor sem terjedhetett el annyira a gyakorlatban, mint a mesmerizmus vagy később a homeopátia.

Giovanni R. Rasori (1766–1837) pavai orvos 1795-ben angliai utazást tett, ekkor ismerkedett meg behatóan Brown gyógyító rendszerével. Itáliába hazatérve a pavai egyetem professzorává és a kórház vezető orvosává nevezték ki, valamint katonatorvosként is tevékenykedett. 1799-1800-ban, a járvány idején sikerrel kezelte tifuszos betegeit saját, a brownianizmusból kiinduló teóriái szerint. Később a milánói kórházban lehetősége nyílt, hogy „elleninger” (contrastimulus)-rendszerét a gyakorlatban is alkalmazza. 1814-től négy éven keresztül – politikai összeesküvés vádja miatt – az osztrák hatóságok börtönben fogva tartották, de 1818-ban kiszabadulva folytathatta orvosi tevékenységét. Köztisztviselőként álló orvos volt haláláig.

Rendszerének magyarországi alkalmazásáról szintén kevés dokumentum maradt, de összefoglaló tanulmányok említik, tehát szűk körben bizonyára ismerték és alkalmazták nálunk is.

Joseph Victor Broussais (1772–1838) orvosi irányzatának alapelveit 1816-ban tárta a nyilvánosság elé. Módszere az 1820-as és 1830-as években élte virágkorát, elsősorban Franciaországban. Broussais elfogadta a brownianizmusnak azt az alapelvét, hogy az élet alapja az ingerelhetőség, és a betegségek oka is valamilyen inger (irritatio). Erre az alapra építette fel rendszerét, végkövetkeztetései azonban eltértek attól. Broussais ugyanis azt vallotta, hogy a betegség nem az egész szervezet hibája, hanem mindig valamelyik szervtől indul, és csak később, a szervek közötti „szimpátia” útján terjed el a szervezetben. A tünetek megfigyeléséből visszakövetkeztethetünk arra, hogy hol keletkezett a betegség. Terápiájának lényegét a betegség szervek közötti tovaterjedésének megakadályozása adta, másrészt igyekezett kiküszöbölni a kívülről jövő káros ingereket. Az előbbi eszköze általában a pióccával (nadállal) véghezvitt vérleeresztés volt, az utóbbit gyulladásgátló szerekkel, pihentetéssel, koplaltatással próbálta elérni.

A broussaisizmusnak is kevés nyomát találjuk Magyarországon.

Az első híradás az „Orvosi Tár”-ban, az 1831-es III. kötet 9. füzetében tűnt föl. A „Vegyes tudósítások”-ban közöltek egy érdekes hírt az Európát, sőt Észak-Afrikát és Észak-Amerikát is behálózó nadály-, azaz pióca-kereskedelemről, ami a Broussais-féle gyógy módnak alapfeltétele volt.

„Német és magyar országból még mindég igen sok nadály vitetik ki francia országba. Az e czélra készült kocsik különösen vannak alkotva, s 5-600 ezer nadály fér beléjük.(...) Sokszor öt-hat illy szekér indul egy hétben francia országba.”

A magyar pióca-export – úgy tűnik – tartósan magas szintű maradt. 1840-ben, az „Orvosi Tár” negyedik félévi 15. számában ugyanis Való Ferenc félegyházi sebész a piócák többszöri felhasználásának módjait ismertette. Ma már fintorgunk attól a kínos igyekezettől, ahogyan a szerző megpróbálta a vérrel telt piócát „rábírni” a vér kieresztésére anélkül, hogy megdöglött volna. Erre azért volt szükség, mert a nadály-export miatt a piócák „szerfelett fölcsavart ára” még a tehetősebb betegeket is visszaretentette.

1833-ban látott napvilágot egy hosszabb elemzés e gyógyítási irányzatról. Varga János ráckevei orvos korának orvosi rendszereiről írt összefoglalást, ebben szerepel a broussaisizmus. Alapelveinek korrekt ismertetéséből kiderül, hogy jól ismerte ezt a módszert, de nem tulajdonított neki számottevő értéket, mint ahogy a többi új rendszernek sem.

„Annyira megrendítette Broussais a régibb rendes orvosi rendszert, hogy ennek már Európa egy része, különösen francia ország, naponként leomlását várta. Csak magában Párizsban s itt is egyedül a kórházakban esztendőnként 5-6 millio nadály alig volt elegendő (...) Az egészséges francia a helyett, hogy másszor hevülése enyhítésére egy pohár czukros vizet itt, most néhány nadályt rakatott magára.”

Hasonszenv, vagyis homeopátia

A homeopátiát Samuel Hahnemann (1755-1843) német orvos, kémikus foglalta rendszerbe „Organon der rationellen Heilkunde” című 1810-es könyvében. A korszak akadémikus orvoslása – az érvágás, hashajtás és hánytatás mellett – elsősorban a betegségek ellenszerét próbálta megtalálni. Ehhez képest teljesen ellenkező utat javasolt a homeopátia: a „similia similibus curantur” (hasonló hasonlót gyógyít) elv alapján olyan gyógyszereket adtak a homeopáták pácienseiknek, amik egy egészséges emberen a leküzdendő betegséghez hasonló tüneteket produkálnak. Hahnemann tapasztalta azt is, hogy paradox módon minél kisebb a hatóanyag a gyógyszerben, annál erőteljesebb a hatása. Ezért sokszorosan hígította, és rázással, ütögetéssel dinamizálta növényi, ásványi vagy állati eredetű gyógyszereit – ezt a dinamizálást ő „potenciálás”-nak nevezte. A kis mennyiségek használata miatt különösen sokat gúnyolták a homeopátákat az anyagelvű hagyományokhoz ragaszkodó gyógyítás képviselői. Alapvető különbség volt az is az akadémikus orvosláshoz képest, hogy a homeopátiás gyógyszerek a szervezet öngyógyító képességét igyekeztek serkenteni, nem a betegség ellenszeréiként hatottak.

Ennyi különbség alapján már érthető, hogy a homeopátia váltotta ki a legnagyobb ellenállást a hivatalos gyógyászatához ragaszkodó orvosokból. 1819-ben betiltották alkalmazását a Habsburg

Birodalom területén, de a tiltó rendeletet nem tartatták be szigorúan, így az 1831-es országos kolerajárvány idején a homeopátáknak lehetőségük nyílt bizonyítani módszerük hatásosságát. Szemben a hagyományos orvosi módszerek kb. kétharmados halálozási arányával, ők kb. 92 százalékos sikerrel gyógyították betegeiket. Eredményeiket publikálták és hitelesítették. 1837-ben visszavonták a homeopátia hivatalos tiltását, ezzel elhárult az akadály az érdekérvényesítés útjából.

Az 1820-as évektől egyre több praktizáló orvos tért át ennek az új gyógymódnak az alkalmazására. (A „homeopátia” kifejezést ekkoriban németes formában „homöopathiá”-nak írták vagy „hasonszenvészet”-nek magyarították, a köznyelvben pedig „szelíd gyógymód”-nak is nevezték.) Az új gyógyító módszer első nemzedékének legkiemelkedőbb képviselője volt Forgó György (Pest vármegye főorvosa), Bakody József és Almási Balogh Pál (az ismert természettudós és nyelvújító, Széchenyi és Kossuth orvosa). Ez utóbbi fia, a szintén homeopata orvos Balogh Tihamér így emlékezett vissza a gyógymód kezdeti időszakára önéletírásában:

„A homeopatia akkor vonult be diadalmasan hozzánk s a közönség, mint mindig, két kézzel kapott az „új” gyógyítómód után.(...) A legelőbbkelő mágnás- és dzsentriscsaládok törhetetlen hívei voltak a homeopatiának s nem volt valamirevaló ház, ahol nem tartottak kis kezi patikát s hozzá könyvet. Aranykorát élte akkor Magyarországon Hahnemann tana. A nagy flaskó orvoságoknak majd minden intelligens ember hátat fordított s áhitattal vette be a „Kügerliket.”

Ezekben az évtizedekben nagyon népszerűvé vált a homeopátia Magyarországon, és a képzett orvosok mellett laikus gyógyítók (elsősorban vidéki papok és tanítók) is alkalmazták Hahnemann módszereit. A hivatásos orvosok nagyobbik része azonban ellenérzéssel nézte a homeopátia terjedését, és igyekeztek megnehezíteni a homeopáták működését.

1830-ban Hahnemann alapművét, az „Organon”-t magyar nyelvre fordították. Az 1830-as-40-es években magánalapítású homeopátiás kórházak sora nyílt a vidéki nagyvárosokban, például Kőszegen, Nagyváradon, Gyöngyösön, Miskolcon. Később Szatmárban és Királyhelmecezen is működött kórház. (A század második felében, 1865-ben alakult meg a *Magyar Hasonszenvi Orvosegylet* a Magyar Tudományos Akadémia egyik termében. Pesten is nyílt két „hasonszenvi” kórház, a *Bethesda* és az *Elisabethinum*, 1871-ben pedig – hosszas törvényi előkészítés, szakmai és parlamenti vita után – megalakult a pesti orvosi egyetemen az első, majd 1873-ban a második homeopátiás tanszék. Ez a második tanszék harminchárom éven keresztül állt fenn.) Laikus körökben azok a homeopátiás kiadványok voltak a legnépszerűbbek, amelyek közérthető útmutatást adtak a leggyakrabban előforduló betegségek házi gyógyításához, elsősorban Argenti Döme „Különféle betegségek hasonszenvi gyógyítása” c. munkája (Pesten jelent meg 1847-ben, nyolc magyar és két német kiadást ért meg). E kiadványok hozzájárultak ahhoz, hogy országszerte sok laikus is alkalmazta az új gyógyelveket. A 19. század negyvenes éveitől a nyolcvanas évekig a homeopátia volt a legnépszerűbb alternatív gyógymód.

Hidroterápia avagy vízgyógyászat: Priessnitz

A vizet külsőleg és belsőleg egyaránt ősidőktől alkalmazták gyógyító célra. A hidroterápiának, vagyis a vízgyógyászatnak két fő területe van: a balneológia, amely a vizek ásványtartalmára alapozza kúrát és a klasszikus hidroterápia, amely viszont a víz termikus, hűtő és hevítő hatását használja föl. Az alternatív irányzatok közül a hidroterápia vált a legelfogadottabbá az orvosok körében.

Vinzenz Priessnitz (1799-1851) gräfenbergi földműves falujának népi gyógyászatából nyert tapasztalatait kamatoztatta az 1820-as évektől gyógyintézetében. Az 1830-as és 1840-es évek a Vinzenz Priessnitz-féle vízgyógyászat virágkorát jelentették Közép-Európában. Magyarországon ekkor már hagyománya volt a hideg-meleg víz használatának a gyógyászatban, és nem csupán laikus gyógyítók, hanem orvosok is népszerűsítették az alkalmazását. A régebbi orvosi irodalomból elég megemlíteni Pápai Páriz Ferenc „Pax corporis”-át 1690-ből, Kibédi Mátyus István „Diaeteticá”-ját 1762-66-ból. Tehát Priessnitz tanai, módszerei nem hatottak idegenül Magyarországon sem a nép, sem az orvosok körében. Számos orvos választotta disszertációja témájaként a „hydrotherapiá”-t. Ez lehet a magyarázata, hogy az 1830-as és 1840-es években mérsékelt elismerést aratott a vízgyógyászat a magyar orvosok körében, bár

inkább csak helyeselték, mint alkalmazták. Korabeli dokumentumokból tudjuk, hogy Gräfenbergben és környékén egyszerre kb. három-négyszáz gyógyulni vágyó ember tartózkodott, akiknek kb. tíz százaléka magyar volt. A magyarok nagy érdeklődését tükrözi, hogy 1840-ben hálás magyar páciensek emeltettek emlékművet Priessnitznek (egy vas oroszlán-szobrot), és Priessnitz hat lánya közül három magyar férfihoz ment feleségül. Jókai Mór regényében Kárpáthy Abellino alakjához kapcsolódóan írta le a gräfenbergi gyógykúrát, és Tompa Mihály két verse is a gräfenbergi táj, illetve az ottani társasági élet ihletésére született. A mai napig használatos a „borogatás” kifejezés helyett a „priznic”.

Bittner Imre, Arad vármegye főorvosa a megye vezetőinek megbízásából egy negyedévet Gräfenbergben töltött 1840 körül. A tanulmányozott gyógmódot annyira meggyőzőnek tartotta, hogy hazatérve azonnal megkezdte egy vízgyógyintézet létrehozását.

Ivanovics András, aki homeopata orvos volt, 1839-ben elindult, hogy a híresebb vízgyógyintézeteket – elsősorban Priessnitz működésének színtereit, a gräfenbergit és a freiwaldaut – több hónapos ottlét alatt megismerje. A Gräfenberghez közel eső Lindewiese nevű faluban tanulmányozta Johann Schroth – szigorú étrendre és izzasztásra épülő – gyógmódját is. Elfogulatlanul igyekezett felmérni a Priessnitz-féle vízgyógyászat lehetőségeit. A testnedvek bajaihoz köthető betegségekben egyértelműen hatásosnak találta a hidegvíz-kúrát. A köszvény, görvély [tuberkulózis] és a vele rokon csontbajok, hasi kövek, bélférges és aranyér esetében is tapasztalt jó hatást, de ezek lassabban, bizonytalanabban gyógyultak.

Ivanovics András 1840-ben megalapította saját „vízgyógy és edző intézet”-ét Pesten, a Városligetben. A vizet kitűnő roboráló és stimuláló szernek tartotta. Az öngyógyító folyamatok fokozása szempontjából a hideg víz alkalmazását sok esetben biztosabbnak tartotta a homeopátiás szereknél is, bár egyes esetekben homeopátiás gyógyszereket is alkalmazott, ha ezzel a kezelés idejét lerövidíthette. Ezzel eltért a gräfenbergi, szigorúan csak a víz gyógyító erejét használó módszertől.

Magyarország területén több vízgyógyintézet alakult Priessnitz metódusa szerint. A 19. sz. utolsó évtizedeire Sebastian Kneipp (1821-1897) német katolikus pap adott újabb lendületet a vízgyógyászatnak Magyarországon is.